

Az archaizmus zsákutcája Laczkó Géza-példázat

SZIGETI CSABA

Az archaizmus csábító, kósza, távoli lidérc, amely minduntalan magához csalogat, de egészen közel sosem enged magához. A csábítás nem korszakspecifikus, hiszen mindenütt működik, ahol elégséges irodalmi hagyomány áll rendelkezésre (az archaizmus elképzelhetetlen hagyomány nélkül), hat ma is: gondoljunk a közelmúlt olyan nagyon különböző munkáira, mint Umberto Eco, Csokonai Lili, Lányi András vagy Ambrus Lajos művei. És nemcsak a regény típusaira hat, hanem az irodalmi intézmény egészére, különösen olyan időszakokban, amikor az irodalom nyelvezetei átmeneti zavarokkal küszködnek. Az archaizmus ilyenkor a kiút lehetőségével csábít.

Az itt következőkben az archaizmusról mint a válságba került regénynyelvek egyik lehetséges kiútjáról elmélkedem, azt állítva, hogy ami kiútnak látszott, az voltaképpen zsákutca. Referenciaként Laczkó Géza néhány irodalmi művét is felhasználom, ám e tanulmány mégsem az ő műveiről szól: e művek pusztán egy problémavázlat ürügyei. A gondolatmenetet Laczkó Géza egyik tanulmányára építem, az 1937-ben megjelent *A történelmi regény (Elvi tanulmány mulatságos és elszomorító példákkal)* című dolgozatára és mindarra, ami esszéiből az ő történelmi regény- és archaizmus-felfogásáról kikövetkeztethető. Azért fogalmazok így, mert – mint majd

látható lesz – a probléma nem abban található, amit Laczkó fölvetett, hanem abban, amit nem vetett föl.

Még ha talán túlzott is Laczkó, sok igazság van az 1937-es tanulmányában megfogalmazott egyik tézisében: definiáljuk bárhogyan, az ún. történelmi regény a két világháború között ismét divatba jött. Megállapítása egészen kézenfekvő: „...nagyon megelégnék a közönség kereslete a múlt iránt. ... Jövőendő sorsát akarta némiképp tisztázni azzal, hogy a múltak analógiái iránt érdeklődött”.¹ Ez a múlt iránt megnövekedett érdeklődés egyrészt megnövelte a történelmi regény műfajának súlyát, másrészt ráirányította a figyelmet a történelmi regény egyes típusainak nyelvi technikáira, közvetett módon pedig az archaizmus problematikájára.

Laczkónak természetesen érdekében állott valamelyest túlhangsúlyozni – ahogyan egy helyütt írta – *A legcsodálatosabb műfaj*, a történelmi regény szerepét a műfajok egymásmellettségében, hiszen így mintegy történeti távlatba helyezve emelhette meg korai művének, az 1918-ban kiadott *Német maszlag, török áfium* című Zrínyi-regényének értékét. Laczkó Géza évtizedeken keresztül cipelte magával e regény szerinte megérdemelt, de soha meg nem kapott sikeréből eredő elkeseredését, amit kezdettől táplálhatott Babits Mihály 1920-as, óvatosan elmarasztaló és még óvatosabban dicsérő kritikájának intonálása: egy fontos könyv, visszhang nélkül.² Amikor 1922-ben Móricz Zsigmond *Tündérbert*-jéről értekezett, Laczkó természetesen kitért a maga történelmi regényére is,³ ekkor még nem a mellőzöttség hangján. Öt évvel később viszont már elkeseredetten hátrította át az irodalmi élet mechanizmusára könyve értékének fel nem ismerését: „S mit mondjak arról, hogy írói és egyéni pályám belső válságokban gazdag idején megírtam Zrínyi utolsó gombig pontos külső és belső életét, úgy azonban, hogy minden soránál önmagamra gon-

1 LACZKÓ Géza: *Öröklés és hódítás*, Bp., 1981, 51.

2 *Egy történelmi regény 1920-ból*, in: *Esszék, tanulmányok*

3 *A történelmi regény és Móricz Zsigmond*, in: *Öröklés és hódítás*

doltam. Magamat írtam meg egy teljesen hiteles Zrínyi-életrajzban. Hát ez mi? Kettős indiszkrécio? Dehogy! Ritkább valami! Különös konkordancia, mert Zrínyi tragikus hadvezéri pályájában előre láttam az én tragikus írói pályámat – halálom utánra ígérve magamnak elismertetést. Az én téli hadjáratom, amely teljesen sikerült, de gyümölcsét le nem szakíthattam – mint Zrínyi sem Kanizsánál a magáénak gyümölcsét – irodalmi Monteccucolik és Hofkriegstratok miatt: éppen ez a Zrínyi-regényem volt.”⁴ 1937-es tanulmánya a műfajról voltaképpen nem más, mint saját gyakorlatának apológiája. Ugyanebben az évben világosan rögzítette – irodalomtörténeti perspektívába helyezve – az úttörő szerepét, amelyet 1918-as könyvével játszott: Anatole France „Történelemfelfogása annyira enyémnek látszott, hogy egyszer valami Jókai-regénybe tekintve elhültem a török világ önkényes és nem pontos kezelésén, s elhatároztam, majd írok én egy regényt az igazi török világról, így született meg – életem csekély öt évébe tellett! – *Német maszlag, török áfium* című és igazságtalanul elfeledett regényem, amely pedig a maga nemében időjelző, hisz a modern magyar történelmi regény kivirágzása csak ezután következett”.⁵ Ez persze egyben visszautalás Babits Mihály 1920-as ítéletére: Laczkó „regénye hatalmas kísérlet a valóban *modern* magyar történelmi regény megalkotására”.⁶ Ez az a kontextus, amelyen belül én Laczkó Géza-példázatról beszélek: egy kudarc félreértéséről.

Elveszerően kimondható, hogy az archaizmus mint a prózanyelv egyik lehetséges útja nem kapcsolódik feltétlenül össze a tárgyválasztással, a régmúlt mint epikus tárgya nem automatikusan szólal meg archaikus nyelvezeten, ahogy a múlt maga sem azonosítható automatikusan az archaikussal. Ezt az összekapcsolást meg kell teremteni, az összekapcsolás maga regényfelfogás kérdése. Laczkó Géza is egy évtized alatt

4 Indiszkrécio az irodalomban, in: *Öröklés és hódítás*

5 *Olvasmányaim*, in: uo.

6 BABITS Mihály, i.m., uo.

jutott el regény, történelem és archaizmus három tényezőjének koncepciózus összedolgozásához.

Szögezzük le a következő tézist: Laczkó Géza számára (és ebben messze nincs egyedül) az *archaizmus stíluskérdés*, miként a regénynyelv problematikája is gyakran leszűkül írásaiban pusztá stíluskérdéssé. A Nyugatban megjelent első tanulmánya (a megjelenés körülményeiről és történetéről 1932-ben részletesen beszámolt *Osvát Ernő és a kínai versek* című írásában), a *Stílus és iskola* még nem beszél az archaizmusról mint a régiesség filológiai hiteles megvalósításáról. A régiesség itt a *pastiche* formájában kerül elő, példaként pedig Petőfi egyik strófája a régi jó Gvadányiról. A *pastiche* „stílusérzék munkája. Csak így vonhatjuk közelünkbe a múltat; csak így küzdhetjük le a megjelenítés centripetális erejével az idő rohanó centrifugális erejét”.⁷ A *pastiche* kedvelése Laczkónál a legszorosabban összefügg Anatole France hatásával: korai novelláin, mint a *Mme de Rothe halála* (*Style Louis XVI.*) (1909), vagy ennek ikertestvére, az *Uralkodói gondok* (1910), de akár a *Merlin a kosárban* (1912) vagy a jóval későbbi *Trisztán a Tiszaháton* (1932), nem nehéz meglátni annak a france-i *Kékszakáll két felesége és más csodálatos mesék* gyűjteménynek a visszfényét, melynek darabjaira tökéletesen igaz Ady értékelete: „Régi, elegáns módon, nagyszerű csillogásban, de nagyon-nagyon olcsó travesztálás a végén mindegyik”.⁸ E hatást még 1922-ben is vállalta, kiegészítve azzal, hogy innen tanulta meg a múlttól szólva azt a törvényt, hogy az ábrázolásban a korabeli nézőpontot kizárólagossá kell tenni (*Anatole France*). 1937-ben pedig a francia író hatásának tudja be, hogy fiatalkorában a történeti érzék megerősödött benne (*Olvasmányaim*). Archaizmus-felfogásához a másik út a filológiai rekonstrukció vágyán keresztül vezetett, ösztönzést számos helyről kaphatott, ő maga arról számol be 1910-ben, hogy

7 I.m. 16.

8 Nyugat, 1909. okt. 1.

elbűvölte, amikor egy egyetemi előadáson Katona Lajos „ki-jelentette, hogy fel fogja olvasni az Ajgó Márton-ballada valószínű eredeti szövegét, vagyis rekonstrukcióját. S felolvassott egy verset, amit ő költött újra tudományos kutatásai eredményei alapján. A szép vers hallásakor érzett művészi emócióhoz hasonlót keveset éltem át”.⁹ Úgy vélem, ez utóbbi indíttatások vezetnek a *Német maszlag, török áfium* regénynyelvéhez, és nem a pastiche france-i útja.

Mondottuk, hogy az archaizmus mint szép lidérc akkor csalogató igazán, amikor az épp használatos regénynyelvek válságba kerülnek vagy ellehetetlenülnek. Ami a magyar regénynyelvek hagyományait és a jelen, azaz a két világháború közötti állapotát illeti, ebből a szempontból talán nem érdektelen szerzőnk terepjellemzésének rövid összefoglalása (a terepjellemzésben nagyon sok ismerős elemre találkozhatni). A magyar irodalmi nyelv kiképződését a más európai irodalmi nyelvek kialakulásához képest igen késeinek látja Laczkó (és ebben feltétlenül igazat kell neki adnunk), a regény megjelenését szintén (a „modern magyar regény” megteremtőjét Jósika Miklósnak nevezi meg, s a modern magyar regény természetesen műfaját tekintve történelmi regénnyel veszi kezdetét – ebben már nem kell feltétlenül egyetértünk vele). Úgy véli, a magyar irodalom általában is kaméleon természetű, de ez különösen érvényes a magyar prózanyelvre: ez utóbbi fejlődése rendkívül szervesen, nem lassan építkező természetű volt, és mindig drasztikusan ki volt téve tőle idegen behatásoknak (míg a költészetnyelv jóval kevésbé). Az origó a Kazinczy-módra pípeskedő, nyefegő próza, nem véletlen hát, hogy Jósika például a *magyar prózai stílus kialakulásának nyelvileg zavaros idejében dolgozott*, s az időnek (a nyelvi időnek) ez a zavarosság csak az 1870–80-as évtizedre ülep-szik le valamelyest, amikor Arany János versstílusa *uralkodó elvvé* lesz a prózában, hogy napjainkra, az 1920-es évek elejére

9 KATONA Lajos, i.m.

az irodalmi nyelv *túlságosan szalonivá simuljon* vagy *egyénieskedővé töredezzon szét*.

Az archaizmus, a vissza a régihez! tehát irodalmi küldetés, harmonizál a regénynyelvek válságából való kiútkereséssel éppen úgy, mint a múlt utáni megelégnült érdeklődéssel, ráadásul a prózanyelv töredezett és ingatag elmúlt egy évszázados hagyományainál messzebbre nyúl vissza, ezzel mintegy stabilizálni kívánja a jelen prózanyelveinek egyikét, megalapozva egy működőképes magyar prózanyelvi kánont, amelyet egyéb más nyelvezetek is mércéül tekinthetnek. Egy nyelv, ez az etalon sem nem újkeletű (szaloncsivitelésű) koiné, sem nem individuális (mint pl. az izmusok prózája), hanem tradicionális. Miért nevezte mégis ezt a beállítódást Babits 1920-ban modernnek? Milyen regénynyelvi és műfaji szituációban jelenhetett meg úgy a *Német maszlag*, *török áfium* és mögöttes mű- és nyelvfelfogás, mint az *első modern magyar történelmi regény*? Mit jelent a „modern történelmi regény” kifejezés?

Feltűnő, hogy e természetes kérdésre adott válasz majdnem teljesen eltüntetett a korabeli kritikákban és tanulmányokban. Meglepő, de bizonyossággal mindössze annyi derül ki, hogy Babits szóhasználatában a történelmi regény elé tett *modern* jelző a nyelv filológiai dokumentáltságára utal. Laczkó Géza számos kisebb-nagyobb írásának értéktételeiből pedig körvonalazható egy kettős lista, a *régi* és a *modern* történelmi regényszerzők listája, ami rávilágít a modern jelző tartalmára. Ráadásul az is teljesen világos, hogy itt nem a műfaj korszerűségéről vagy korszerűtlenségéről van szó. Amikor már többször idézett tanulmányában kiemelkedő világirodalmi ismeretekkel rendelkező szerzőnk a műfaj egészének történetére vet egy futó pillantást, kénytelen némi rezignációval megállapítani: „Tény az, hogy a történelmi regény a XIX. század egyik nagy irodalmi élménye, vannak évtizedek, amikor uralkodik, néha meghal, majd újrafeltámad.” Ne feledjük, e sorok megjelenésekor 1937-et írunk! Nos, Laczkó szerint nem modern a francia irodalomban a történelmi (tárgyú)

regény terepén az öreg Dumas vagy *A párizsi Notre-Dame* Victor Hugója, de modern Flaubert a *Salambóval* és a *Hérodiaszsal* vagy Anatole France a *Produrateur de Judée*-vel (e novellát a történelmi regény ábrázolásmódja kapcsán szerzőnk renegetszer emlegeti mint számára meghatározó jelentőségű művet), nálunk nem modern Jósika és Jókai, de – az előző két szerző ellenében felsorakoztatott minden erénye ellenére – nem az Kemény Zsigmond sem. A határvonalat a módszer vonja meg: a tárgyi és nyelvi anyag kezelésének módja. Babits egyetlen helyen kimondja: „Ekként vezet természetes módon a modern dokumentáltságú történeti regényhez – a tudományhoz és a filológiához – a naturalizmusnak az a romantikus tarkaságkedvelésből és artisztikus elvekből kisarjadt fajtája, amelynek igazi megszemélyesítője a világirodalomban Flaubert s született képviselője nálunk Laczkó Géza.”

Ha a történelmi regényről az 1930-as években és a 40-es évek elején lezajlott vita anyagába belelapozunk, látható, hogy szinte kizárólag a nyelvhasználat módjáról esik benne szó. *A történelmi regény problematikája* jószerivel stílusproblémára szűkült le, anélkül, hogy a vita az archaizálás általános dimenziójába emelkedett volna. Laczkó Géza 1937-es tanulmányának alcíme is *elvi tanulmányt* ígér ugyan, de ezt alig-alig tartja be. Az eltérő álláspontok közötti egyik vitapont a történeti hitelesség és a nyelvtörténeti hitelesség viszonyának a kérdése. Laczkó ebben egyértelmű és következetes pozíciót foglal el: a nyelvi anakronizmus éppen úgy anakronizmus, mint a tárgyi. E mögött az az előfeltevés húzódik meg, hogy a történelem egy és azonos önmagával: ezt az azonosságot utólag megzavarni – történelemhamisítás. *A történelem – szentség; meghamisítása – szentségtörés*. Számos példán keresztül mutatja be szerzőnk, hogy hova vezet, ha a történelmi regénybe az író beleviszi az események utáni időből származó tudását („Hová mégy, édes uram? – Megyek a harmincéves háborúba”). A múlthoz, a történelemhez pedig hozzátartozik a nyelv egy adott történeti állapota. S amennyiben a történelem szentség, a nyelvi archaizálás mögött ennek megfelelően

a nyelv mint szentség, még pontosabban a nyelvtörténeti állapot mint eltűnt és örökké fellelhetetlen Graal-kehely felfogása áll. (A nyelv mint szentség nem pusztán nyelvtörténeti irányban működik, de a jelen nyelvállapot tisztaságának irányában is. Laczkó nem kedveli a „nászukat ülő madarak szálltak el fölöt-tük”-típusú mondatokat.) A nem szisztematikus, enyhe, „hangulatfestő” archaizálás, amely mait és régít kever össze, sosem-volt nyelvi szörnyszülöttet produkál, s mivel – mint láttuk – a mai irodalmi nyelv vagy ízetlen szalon-csivit vagy egyszemélyes, mindenki más számára érthetetlen dialektus, réginek és kétféle modernnek e vitájában szerzőnk a régi mellé áll.

A történelmi regény idejéhez ragaszkodó nyelvtörténeti hűség *a modern, mert archaikus regény egyik szabálya az ő elgondolásában.* Ez a szabályozás viszont olyasféle szabályozást von maga után, mint amilyet Torquato Tasso javasolt a keresztény hőseposz inventio-jának kérdésében (és ne feledkezzünk meg Laczkó egyik felkiáltásáról: „az eposz már tárgya szerint főképp »történelmi«”), nem javallva időben túlságosan régi és időben túlságosan közeli témaválasztást, mert az eposzi hitel mindkét esetben igen nehezen teremthető meg. „...a sem túl modern, sem túl régi idők történetei nem járnak az elavult szokások nehézségeivel és nem fosztanak meg a képzelet játékaának szabadságától sem” – írta *Értekezés a költészet művészetéről és különösképpen a hőskölteményről* című traktátusában. Ezt követően ajánlotta Tasso a Jeruzsálem visszafoglalásáért indított hadjáratokat, ő, a *Jerusalemme Liberata* szerzője. Laczkó Géza is óva int attól, hogy az író a kódexek korát vagy netalán az ezt megelőző időket válassza (világos oldalvágással Kodolányi János regényeire, itt az elmúlt esztendőben, 1936-ban megjelent és a tatárjárás idején játszódó *A vas fia* című művére, tegyük hozzá, ami a nyelvi archaizálás zavarosságát illeti, joggal), mert a XVI. századot megelőzően annyira csekély és egyoldalú a magyar nyelvállapot ismerete, hogy csak „történelmi halandzsa” jöhet létre. A feltételeket tekintve „...nyelvével együtt aránylag biztosan feltámasztható a XVIII. század (főképp Kazinczy) és a XVII.

század (útmutatók: Pázmány és a prédikátorok)". 1937-ben Laczkó itt saját korábbi, 1910-es és eljövendő, 1945 utáni témaválasztását igyekszik legitimálni (a Zrínyi- és a Rákóczi-regényt). Az érdekes nem is ez, hanem az a normatív észjárás, amellyel tanulmányában a történelmi regény követelményeiről gondolkodik.

Félreértés ne essék, amit az archaizálás nyelvtörténeti tisztaságának eszménye nevében Laczkó megkíván, az nem a történelmi regény egynyelvűsége. Az ő Zrínyi-regénye is többnyelvű. A szereplők direkt szólamaiban a regény archaikus, és a feltételezhető vagy visszakövetkeztethető egyéni szóhasználat szintjéig az. 1920-ban Pázmány nyelvéről értekezve nyilván a Zrínyi-könyv körüli nyelvi kutatásainak tapasztalatairól számolt be, amikor így írt: „Vitnyédynek zavaros, kapkodó, nyúlós stilusa volt, Zrínyi a közmagyar nyelvtan alapelemeivel állt tájszólásos hadilábon, s tájszólása távoli, elég ismeretlen csengésű volt” stb. (*Cardinalis Pázmány*). Az elbeszélő szólam viszont egyszerre enyhén régies és egyszerre olyan mai nyelv, amely megengedi pl. a XVII. századhoz képest anakronisztikus *sadizmus* szó használatát vagy éppen ezt a mondatot: „Ali türelmetlenül hallgatta a hülye fecsegést.” Amit ő tilt, az a megengedett, sőt javallt többnyelvűsége belül az egyes nyelvek különtartásának megszüntetése, a keverés egyugyanazon szólamon belül. (A művön belüli nyelvek összezavarodásáért, tisztelettel ugyan, de határozottan meg is róttá 1922-ben Móricz Zsigmond *Tündérkertjét*.)

Az archaizálás elvileg irányulhatna a műfajra is. De ha olyan esetekre gondolunk, mint például Mészöly Gedeon egy-két harmincas évekbeli csudabogár kísérlete, akkor kitetszik, hogy a regény a mi irodalmunkban meglehetősen újkeletű képződmény: változatai határozott ellenállást váltanak ki a műfaji archaizálással szemben, a mészölyi eljárások a regény terepén belül nem vagy alig működtethetők (a várható és felette kétséges eredményről nem is beszélve).

Történelmi regény-e a *Német maszlag, török áfium?* Laczkó

Géza írásaiban mindig nagy lenézéssel beszélt a populáris irodalomról. Ezen belül szerinte egyetlen műfaj veszélyezteteti a történelmi regényt, mert látszólag nagyon közel áll hozzá: a *vie romancée*. „Gyorsan megindult a *vie romancée*-k szörnyű áradata” – szögezte le *A történelmi regény* című tanulmányában. Áfiumát többnyire „a Zrínyi-regény” kifejezéssel emlegette, de egy már idézett helyen más kifejezést használt 1927-ben, amikor úgy fogalmazott, hogy „Magamat írtam meg egy teljesen hiteles *Zrínyi-életrajzban*”. Lehet, hogy a *Német maszlag, török áfium egy vie romancée*?

Befejezésül kérdésként szeretném megfogalmazni a Flaubert–Laczkó párhuzam babitsi állítását. (Babits már 1917-ben megkonstruálta ezt a párhuzamot a *Noé fia* című regény kapcsán.) Ez az állítás mintegy öröklődött a *Német maszlag, török áfium* későbbi értékeléseiben, s az is kétségtelen tény, hogy a szerző maga is gyakran emlegette a *Salambo* és a *Trois contes* alkotójának saját írásgyakorlatára tett hatását. Ez a párhuzam mondatja azt, hogy amennyiben a Flaubert-é *modern történelmi regény*, ennek magyar követése is *modern történelmi regényt* produkál. Az a megállapítás, azt hiszem, elfogadható, amit Babits a kompozícióról tett: „Az ilyen mű sem stílusban nem lesz egyszerű, sem kompozícióban nagyon egylélegzetű, hanem nehéz és zsúfolt mozaikmunka, amilyennek őspéldája a *Salambo*.” Valóban, például a mintegy hanyagul odavetett befejezés kompozicionális megoldása, amely a záró eseményeket visszasodorja mindennapokba, feltűnően hasonlít a *Hérodias* befejezésére:

- (1. *Áfium*.) Az úton lódobogás távolodott, a két ember letérdelt s felcsukló sírásuk zokogva enyészett bele a lezuhanó éjszakába.
 (2. *Hérodias*.) Et tous les trois, ayant pris la tête de Iokanann, s'en allèrent du côté de la Galilée. Comme elle était très lourde, ils la portaient alternativement.

Van némi hasonlóság abban is, hogy a Laczkó-regény *Előhangjában* Zrínyi két gyermekkori „tézist” kap: apjától a

hadakozás, az ölés, a vér mámorát, anyjától (és udvari papjától) az „elmebéli táplálék”, a tudomány és a költészet tézisé, ami analóg a *La légende de Saint Julien l'Hospitalier* kettős tézisével: „Beaucoup de sang!... beaucoup de gloire!...” és „ton fils sera un saint!”. Ami a stíluspárhuzamot illeti, ott már nem működik a párhuzam, hiszen a stílus Flaubert számára nem a régiesség kérdésén keresztül vetődik fel (Flaubert nem is igyekszik visszamenni a Hannibál idejének nyelvállapotaihoz, a pun-római háború korának valódi nyelvi Bábeléhez). A francia író számára 'régiről beszélni' nem jelenti egyben, hogy 'régien beszélni'. Hiszen tárgya nem a nemzeti történelem logikája, hanem a *történelem* logikája: ahhoz, hogy utólagos tudást ne vigyen be a regényében ábrázolt történelmi viszonyokba, ahhoz, hogy egykorú nézőpontot érvényesítsen, kizárva minden mai érdekeltséget, ahhoz, hogy a tárgyi hitel ne szenvedjen csorbát még a történettudomány ítélőszéke előtt sem, ahhoz, hogy a történelem egy szeletét érintetlenül, beavatkozás nélkül szemlélhesse, ahhoz, hogy a történelmet ne úgy ábrázolja, mint ami azért van, hogy jelenünkhöz és hozzánk elvezessen, Flaubert-nek nem volt szüksége nyelvi archaizálásra. Nem a korabeli nyelvállapot jelenik meg nála, hanem annak tizenkilencedik századi francia nyelvű fordítása.

Laczkó Géza hiába tűzte ki maga elé azt a célt, hogy történelmi regénye a történetet utólagos ideologizálás nélkül mutassa be. Hiába voksolt szemléletében 1920-ban a történelem értelmetlensége mellett, amelle, hogy a történelem nem teleologikus és nem azért van, hogy hozzánk vezessen. Zrínyi-könyvében szándékát ugyanis 1920-ban így foglalta össze: „szinte lehetetlen elriasztanunk magunktól a gondolatot, hogy amit történelemnek nevezünk, vak értelmetlenségek vad következtetlensége, megbőszült fegyveres hordák rabló és önös erőszaka. Nincs is más értelme a történelmieknak nevezett események egymás után zuhanásának, mint az, hogy időről időre zagyva méhükből világra szülnék Valakit, aki bús ragyogású üstökösként vág át a megmerevedett csillagpislá-

kolások közt a világegyetem éteri hígvelejűségén" (*Sors bona, nihil aliud!*). Hiába kelt ki az ellen, hogy megírásában és olvasatában a történelmi regény az aktuálpolitikai érdek meghosszabbítása legyen. Tárgyválasztása azt hozta magával, hogy Babits is egyszerű kulcsregényként olvashatta, sőt ideológiai regényként, mint ahogy szerzője is ekként interpretálta önnön művét 1927-ben. Épp a tárgyon és a nyelven keresztül műve egy olyan mezőbe került, amelynek semmi köze a flaubert-i szellemi mezőhöz. A *Német maszlag, török áfium* ugyan nyelvével archaizál, de ezen (és diszkrét, tehát kompozícióból kivett adatain) túl semmi köze az archaikushoz, a régihez. Egy kulcsregény a sok közül és – kissé durvábban fogalmazva – egy jó színvonalú *vie romancée*.

Hogy ez így történt, annak részint a történelmi regény magyar hagyománya az oka, részint az az álvita, amely a harmincas években a történelmi regény műfajának problematikáját gyakorlatilag stílusproblémára szűkítette le. Azt kell mondanunk, a harmincas évek elméleti kérdésfeltevése a történelmi regényt illetően azért rossz, mert gyakorlata megtorpant az archaizmus vállalásának feladata előtt. Mert a történelmet vállalni *in se* – ehhez sem belátása, sem bátorsága nem volt.